

Mindennapi ellenfelünk a Rend

Esettanulmány a korrupció társadalmi hátteréről

Bevezetés

Olyan kelet-európai városban élek, ahol nem közbeszéd tárgya a korrupció. A helyi és regionális tévé, rádió, újság 1989-től máig nem fedezett fel és nem tárlt egyetlen látványos korrupciós esetet sem. Nincsenek ebben a témában szakmai előadások és kerekasztalok. Az államelnök 1996-os kezdeményezése nyomán létrejött ugyan a megyei korrupcióellenes bizottság (ebben minden fontos megyei hivatal vezetője részt vesz a tanácselnöktől a megyei rendőrpáncsnokon át a „Pro Demokrácia” nevezetű civil szervezet vezetőjéig), de a bizottság még nem hozott nyilvánosságra korrupciós ügyeket sem, nemhogy vizsgálati eredményeket. Sőt, bevallása szerint ez a bizottság elsősorban azzal foglalkozik, hogy a több tucatnyi feljelentőnek és rágalmazónak türelmesen megmagyarázza, hogy ami szúrja a szemüket, amiről feljelentések érkeznek, az nem is korrupció, következésképpen nem a bizottság hatáskörébe tartozik.

Nem használatos a korrupció kifejezés ebben a régióban a hétköznapi beszéd szintjén sem. A vezetők és hivatalnokok legfeljebb „lopnak”, „maguknak dolgoznak”. A helyi vagy központi hivatalokban ügyes-bajos dolgaikkal indulók sem korrumpálnak, hanem az

ügyeket „elintézik” vagy „elrendezik”. Többnyire sikerrel, anélkül, hogy különösebb jelentőséget tulajdonítanak a szabályos és szabálytalan ügyintézés közötti különbségnek.

Bár korrupcióról a társadalmi nyilvánosságban senki nem beszél, gyakorlatilag nincs olyan ügyintézés - legyen az bármilyen apró is -, amelynél az ügyintéző fél ne mérlegelné a kiskapuk keresését, a soron kívüli vagy kedvezményes megoldási lehetőséget, s ugyanakkor ne gondolna (a kiskapuk igénybevétele vagy felajánlása fejében) valamilyen kisebb-nagyobb szívességre, ajándékra, akár előzetes ügyintézési nyomatékként, akár utólagos honoráriumként. Ez az utóbbi mozzanat akkor is előtérbe kerül, ha éppen nem vált szükségessé a kiskapuk használata vagy a törvényszegő eljárás. Az adományozásra, a hálára mindig gondolni kell. Vagy azért, mert a hivatalnok az ügyfél számára fontos ügyet intézett sikerrel. Vagy azért, mert már korábban is intézett, s most épp ideje van a hálának és szívességnek. Vagy pedig azért, mert ügyes-bajos dolog a jövőben is akad, s jobb előre bebiztosítani a kapcsolatot. Jó példa az előzetes bebiztosításra a kisvárosi közlekedési rendőr esete, aki az utcai szolgálat közben ma is naponta sokszáz barátságos köszönést, intést, biccentést, mosolyt kasszíroz be a mellette elhaladó autóvezetőktől.

Az ilyen és ehhez hasonló előzetes bebiztosításoknak ugyan nincs komoly tétje, de sikeresen lehet felhasználni őket, ha tényleges lekenyerezési helyzetet kell teremteni. Az előzetes bebiztosítások nagy száma ugyanakkor jól mutatja, hogy a szabálytalannak nevezett ügyintézési helyzet nem csupán a szükség, a kényszer folyamánként jön létre, hanem az ilyen helyzetet kedvelők törekvésének az eredménye is. Egyfajta társadalmi igyekezetnek lehetne nevezni azt a törekvést, ahogyan az ügyintéző fél keresi azokat az „ügyintézési helyzeteket”, amelyek egy-egy rejtett videokamera vagy mikrofon révén azonnal büntethető törvényszegésnek minősülnek.

Természetesen a korrumpálható oldal, a hivatalnoki réteg sem beszél korrupcióról. Nem is törekszik arra, hogy látványosan, jól

érzékeltetően kialakítsa a lefizetési, lekenyerezési helyzeteket, az ezekben a helyzetekben sikeresen alkalmazható viselkedési modelleket. 1989 előtt egyáltalán nem restellte azt, hogy explicit módon hivatkozzon a kliensek által igénybevehető viselkedési modellekre, az alku elemeire, az árra, a lefizetés módjára stb. Ma már nincsen ilyen nyíltan hirdetett szabályrendszere a szabályszegő ügyintézésnek, a gyakorlat azonban megmaradt. A mai hivatalnoki magatartások igen beszédes jele az, hogy a döntési joggal rendelkező hivatalnokok csak portási szerepkörben veszik igénybe személyi titkáraik, ügyintézőik segítségét. Ezek a személyek legfeljebb annyit tudnak mondani az ügyfélnek, hogy a főnök „foglalt”, vagy „nincs itt”. Ügyintézési hatáskört nem kapnak, nem foglalkoznak a főnökhöz forduló gondjainak számbavételével, nem fogalmazzák a főnök utasítása alapján válaszleveleket, nem referálnak reggelente az általuk elintéztet kisebb ügyekről és a nagyobb ügyek állásáról, nem ülnek be jegyzetömbbel a kezükben a tárgyalásokra. Nem, mert ebben a világban mindent szóban, személyesen, zárt ajtók mögött magának a főnöknek kell megbeszélnie és elintéznie. Ráér a kis ügyek intézésére is. Nem restell ő maga jegyzetelni, papírokat keresgélni, fogalmazni, számolni vagy telefonálni. A lényeg az, hogy kizárólag az ő kezében fussanak össze az ügyek. A késlekedés, az elfelejtés, a sikertelen ügyintézés nem igazán jelent gondot számára, mert bízik abban, hogy a kiskaput kereső ügyfélnek van türelme, van ideje, s az ügyről sem fog megfeledkezni.

Ez az alapvetően személyes és kézivezérléses „ügyintézési kultúra” képezi a legfontosabb támogatási környezetet a megegyezéssel végződő ügyintézés megkezdéséhez és lefutásához számára. Annál is inkább, mert így a lekenyerezési helyzetek nem autók hátsó ülésén, szállodai szobákban, vendéglői asztalok mellett születnek (ahogy a jobb krimikben szokás), hanem hivatalos keretek, a hivatal falai és bútorai között, ahol kéznél van a szerződési nyomtatvány, a pecsét, s a fölmerülő akadályokat is gyorsan el lehet hárítani. A hivatali keret a legitim ügyintézés hangulatát biztosítja a lekenyerezési esemény számára. Ilyen támogató jellegű ügyintézési kultúrával a háttérben

már nem nehéz megegyezni arról, hogy az útjavítást fővállaló cég egy borítékban mennyit ad vissza a megrendelést aláíró hivatalnoknak, a beosztott milyen munkát végeztethet el a maga számára a hivatal egy-egy nagyobb megrendelésébe rejtve, a tanácsos mit nyújt azért, hogy a tanácsülésen a saját neve alatt futó cég nyerje el ezt vagy azt a nagyobb közbeszerzési megbízást.

Az országban viszont, amelyhez ez a vidék és ez a város is tartozik, állítólag tombol a korrupció. Ha éppen nincsen főbenjáró politikai téma, akkor a társadalmi nyilvánosság fórumait a korrupciós ügyek uralják. A központi román lapok széles szalagcímekkel hozzák a közvélemény tudomására a korrupciógyanús eseteket, az alig beindított vizsgálati eljárásokat, azonnal értesülnek a letartóztatásokról. A korrupció mértéke szerinti országgrangsorokban Románia előkelő helyet foglal el. Az ország számára készített EU ajánlásban pedig a korrupció elleni harc a legfontosabb követelmények között szerepel. A korrupciós témák előkelő közéleti helyét mintegy visszaigazolja az, hogy az 1997-es év végén a kormány korrupcióellenes törvényjavaslatot készített, amely tételesen felsorolja a törvény hatálya alá eső funkciókat és cselekedeteket, s többek között a kapott ajándékok bevallását is kötelezővé kívánja tenni. A büntetendő cselekmények egyenkénti felsorolása nem véletlen, hiszen Romániában sem definiálja jogilag egyetlen törvénycikkely sem a korrupció fogalmát.

Az országos szinten fölpörgetett korrupcióellenes diszkurzív gyakorlat és a korrupciós magatartások csendes, szolid, hétköznapi halmaza egyelőre semmiféle kapcsolatban nincs egymással. Ez a kettősség egyelőre látszólag senkit nem zavar. Ez részben érthető, hiszen Románia nem az a hely, ahol - a Ceausescu-rezsim húsz éve után - a nyilvános beszéd és a privát gyakorlat közti meg nem felelés jelentősebb morális vagy magatartásbeli dilemmákat okozna. Már csak azért sem, mert a kettő két különböző „világ”, az életvezetés két teljesen függetlenül szerveződő része lehet (1. számú jegyzet).

A korrupció nagy lendülettel folytatott nyilvános elítélése és a mindennapi lekenyerezési helyzetek létrehozásának széleskörű társadalmi támogatottsága egy olyan társadalmi beállítódásra hívja fel a figyelmet, amelyet a korrupcióval foglalkozók sokszor figyelmen kívül hagynak. Az a „társadalmi esemény”, amelyet szakértőként vagy publicistaként korrupcióként jelölünk meg, e vidék embere számára mélyen és elidegeníthetetlenül magánügy. Akkor is, ha úgynevezett „konstruktív” formájáról van szó, akkor is, ha közpénzek személyes eltulajdonításával vagy nyilvánvaló hatalmi visszaéléssel állunk szembe, akkor is, ha jelentéktelen rokoni előnyszerzés esete forog fenn. A vélekedések és magatartások ismeretében azt kell mondanunk, hogy a korrupció e vidék embere szemében nem a közrossz, hanem sokkal inkább egyfajta *rejtett magánjó* körébe sorolódik. Egyfajta - jogszerűnek érzett - rejtett magánhaszon, magánelőny szerzése a mindenkori hatalmat reprezentáló szerkezet ellenében. Ez a szerkezet lehet hivatal, lehet szabályrendszer, újabban nagyobb magánvállalkozás, s természetesen lehet a hatalmat megtestesítő személy is. Ennek a magánhaszonnak a megszerzése nem kap nyilvánosan pozitív megítélést, de egyértelműen negatívát sem. A pragmatikus elem sokkal erősebb benne, mint a morális mozzanat, annak ellenére, hogy mindenki tudja: csak a szabályok (törvények) megsértése révén lehet ehhez a magánhaszonhoz hozzájutni.

Ha egy társadalomban a korrupció körébe sorolható események megszerveződése, lefutása és utólagos értékelése ennyire „természetes” jelenség, okkal gondolhatunk arra, hogy a szigorú szabályozás, a büntetések kilátásba helyezése nem fog rövid távon eredményre vezetni. De okkal tarthatunk attól is, hogy kevés eredményre vezetnek a modern demokratikus játékszabályokra épülő társadalmi rend bevezetésére irányuló törekvések is. A korrupció fogalomkörébe sorolható események ugyanis jóval többek mint egyszerű szabálytalanságok, jóval többek mint a közjó elleni vétkek. Amíg a közbeszéd szintjén a milliárd lejeket „csapoló” bankvezér „nagy gazember, de ügyes” személyként jelenik meg, aki „tudja, hogy hogyan kell meg-

élni”, addig célszerű úgy közelítenünk a korrupciós eseményekhez, mint a gondolkodás- és magatartásformák egyik, széles társadalmi konszenzussal körített típusához. Ez nyilván nem jelenti azt, hogy ne lenne helye a törvényes vagy az erkölcsi megítélésnek. De azt igen, hogy ez az utóbbi kettő (a törvény szigora és a morális megítélés) felületi szinten sem tudja szabályozni a korrupciós események számának és jellegének alakulását. Legalábbis rövid távon biztosan nem. Meg kell találnunk azt a társadalmi igényt, igénycsomagot, amely a korrupciós események színes és széles skáláját itt és most nap mint nap kitermeli. Meg kellene találnunk azt a mozzanatot, amely az egyéni vélekedés szintjén legitimitást ad a lekenyerezési helyzetnek és a lekenyerezési helyzetből származó magánhaszonnak, mind a korrumpáló, mind a korrumpált fél oldalán. A következőkben erre teszünk - egy részterületen - kísérletet. Első lépésként belülről próbálunk elemezni egy lekenyerezési eseményt, majd megpróbáljuk számbavenni ezen események fontosabb építőköveit. Végezetül néhány következtetéssel próbálkozunk.

Egy korrupciós esemény

A társadalmi eseményeket elemző kultúrakutatás hagyományait követve nem definícióból indulunk ki. *Korrupciós eseménynek* tekintjük azokat a helyzeteket, amelyeket a benne résztvevők egyértelműen annak tartanak, s ezen a véleményen van a hasonló ügyintézésben érdekelt csoportja is, amennyiben tudomást szerez az eseményről. Ebben a régióban az érintettek nem használják a „korrupció” megnevezést, helyett sokféle körülírással élnek, amelyekből nem hiányoznak a kinezika, a mimika, hangsúly és hanglejtés körébe sorolható elemek sem. Bár nincs egységes, általánosan elfogadott megnevezés, a résztvevők és az érintettek egy konkrét korrupciós eseményt illetően egyetértenek abban, hogy a korrupciós esemény kapcsán egyvalaki másokkal szemben előnyhöz jutott, ezt az előnyt döntési jogkörrel rendelkező személytől szerezte, az előnyszerzés

rejtett (nem nyilvános) megállapodás terméke, a megállapodás rendszerint valamilyen szabály, törvény részleges vagy teljes megszegésén alapul. A körülírás elemei még sorolhatók. Az elemzés számára azonban csak olymértékben kell körülhatárolnunk a vizsgálandó eseményt, hogy annak születése és működése kibontható váljon. Jellemzőit, más korrupciós eseményekkel közös jegyeit majd elárulja saját maga.

Mivel korrupciós eseményekhez gyakorlatilag nem lehet közel-férkőzni, a kutató számára a legcélszerűbb az olyan esemény kiválasztása, amelyben ő maga is résztvevő. A korrupció szakértői általában a korrumpált hivatalnokokat, a korrumpált rendszeren, esetleg a minden normális ügyintézés akadályozó, túlságosan szigorúnak tartott szabályrendszeren verik el a port. Amint látni fogjuk, a korrupciós esemény igazi „hőse” nem a rendet, a hivatalt képviselő személy, hanem a korrumpáló fél. Az alábbiakban olyan eseményt mutatok be, amelyben magam kerültem a korrumpálható „hivatalnok” szerepébe.

Egy városi kollégium felügyelő tanácsának tagjaként évente egyszer segíték abban, hogy környékbeli falvak negyedik osztályt végzett jóképességű gyerekeit teszteljük. Így évente tizenöt gyerek a sokkal színvonalasabb városi iskolákban tanulhat tovább, jó körülmények között, igen kevés költséggel.

A családoknál végzett tesztelés során - az előre beadott igénylések nyomán - egy hatodik osztályt kezdő gyerek is sorra került. Mivel a kollégium belső szabálya szerint csak ötödikeseket vesznek fel, az egyébként igen jóképességűnek bizonyuló gyerek tartalékba került, azzal az indoklással, hogy szabad helyek esetén utólag behívjuk.

Egy hét múlva fölkeresett az anyuka, s beindult az általam első lépésben föl sem ismert, „állatorvosi lónak” beillő korrupciós esemény. A lehető legaprólékosabban elmagyaráztam a helyzetet, hivatkoztam a szabályra, s arra kértem, hogy jöjjön vissza egy hét múlva, addigra tisztózódik a létszám, talán marad szabad hely. Nem szólt

semmit, hosszasan, értetlenül és csodálkozva nézett rám, láthatólag nagyon restellte magát, illedelmesen köszönt, és gyorsan elment. Viselkedését, arckifejezését, tekintetét nem tudtam hová tenni, bár igyekeztem megnyugtatni magam, hogy korrekt módon jártam el. Csak órák múlva jöttem rá, hogy az ő szemében minden bizonnyal én vagyok a legbugyutább kelet-európai „hivatalnok”, akivel valaha is találkozott. Először is nyilvánvalóan nem hitte el, hogy a tizenötös létszám olyan szigorú szabály. Rólam sem hitte el, hogy komolyan veszem ezt a szabályt (“Hol élünk?”). Másodszor: az zavarta, hogy miért nem beszélek vele világosan. Miért nem mondom meg egyértelműen, hogy milyen feltételekkel vagyok hajlandó elintézni ezt az ügyet, mit kérek, mikor, milyen formában stb. Vagy legalább miért nem céloztam az elintézés módjára. Ő ugyan akarta mindezt kérdezni, de valószínűleg megijesztettem, és nem mert megszólalni. S ez volt a harmadik mozzanat, ami végérvényesen zavarba hozta. Úgy érezte, hogy nem „úgy” jelent meg előttem, ahogyan azt az ügyintézés hallgatóságos szabályai megkövetelik, s én egyszerűen „elzavartam”, azt üzenvén ezzel a gesztussal, hogy jöjjön vissza „megfelelő módon”.

Félelmeim és előrejelzéseim egy hét múlva hajszálpontosan beigazolódtak. Arcán a rejtett ügyintézés kísérő, szabódó, de mégis biztató mosollyal, kezében tele műanyagtasakkal, kisminkelve és az alkalomra frissített hajviselettel, kihívóan csinosan öltözve jelent meg. (Ez a szexis viselet volt 1989 előtt a hivatalosan emigrálni szándékozó nők tipikus ügyintézési viselete, amellyel többek között a kellemetlen kérdéseket szerették volna belefajtatni az útlevélosztály és az állambiztonság magabiztos férfiú hivatalnokaiba.) Megjelenése, testtartása, arckifejezése egyértelműen jelezte, hogy „sikerre játszik”, s nem a végeredmény, hanem csupán az ügyintézés formája az, ami még választható, s a megegyezés sajátos személyközi tranzakcióba burkolt eseménye az, ami még hátravan. Gazdag választékot kínál egy bizalmas, kétszemélyes megállapodáshoz, a sikeres megállapodást kitermelő eseményhez. A sikerhez csupán az kell, hogy a két

résztevő fél egy ideig *ne a külső szabályra*, hanem erre *az egyedi, kisléptékű eseményre koncentráljon*, s egymás kölcsönös igényeire figyelve építse ki, futtassa le az egyedi kisléptékű eseményt. Építsenek ki rövid időre egy kétszemélyes mikrovilágot, amelyet csak ők ismernek, amelynek elemei csak kettejük számára hordoznak jól ismert jelentéseket, amely olyan identitást és egyben olyan burkot termel, amely megvédi mindkettejüket a külső szabály megszegéséből származó kognitív disszonanciáktól. Egy ilyen kisléptékű esemény a fölkínált elemekből tetszés szerint építkézhet, a válogatást néha a korrumpáló fél, néha a korrumpált végzi. A kisléptékű esemény lehet egyszeri, de utólag ismétlődhet is, ez az utóbbi változat csak megerősíti a bizalmas jelleget és a védő/óvó jelleget. A tartalmat illetően az esemény állhat csupán egy szemhunyorításból vagy megértő fejedelmi biccentésből, de állhat adományozásból, egyezkedésből, rokoni vagy munkatársi kapcsolati szálak felfedezéséből, adott esetben akár szexuális viszonyból is. (Ez utóbbi a korrupciós események külön elemzésre érdemes fejezete, s korántsem az erkölcsök ostromozása okán.)

Eltekintve attól, hogy a megcélzott „hivatalnok” belemegy-e a mikroesemény kölcsönös kiépítésébe, s függetlenül attól, hogy miként válogat a korrumpáló fél által fölkínált eszköztárból, a korrupciós esemény a kísérlet révén is már lejátszódott. A részleges vagy teljes visszautasító gesztus morálisan tisztán tarthatja a „hivatalnokot”, de a helyzet összeállása ettől függetlenül erősíti a korrupciós eseményekkel kísérletezők társadalmi gyakorlatát. Én ugyan a szó szoros értelmében véve kikergettem a fenti eseményben szereplő klienst, (azzal rémítvén, hogy amennyiben nem megy el azonnal, megakadályozom a gyerek felvételét). De ezzel a gesztussal csak saját alkalmatlanságomat igazoltam, hiszen az első találkozás alkalmával a visszahívás gesztusa révén én magam teremtettem meg a korrupciós esemény lejátszódásához szükséges keretfeltételeket, s a tényleges találkozáskor már hiába rúgom fel ezeket az általam megteremtett kereteket. Legfeljebb magamról alakítok ki negatív véle-

ményt, de a korrumpálási kísérletet , illetve a kísérlet legitimitását - saját következtelenségem okán - már nem tudom befolyásolni.

Néhány szabályszerűségről

Nap mint nap tucatnyi olyan helyzettel találkozunk (látjuk, hallunk róla, vagy éppen mi magunk is részesei vagyunk), amelyeket a korrupciós események körébe sorolunk. Kívülről nézve látszólag nem sok közös van bennük, ha csak a szabályszegés mértékét, a törvénytelenység (a büntethetőség) fokát vagy a morális megítélést nem kívánjuk osztályozó elvnek tekinteni. Ezeket az osztályozó elveket természetesen csak egy minden korrupciós esemény fölött álló szabályrendszer, törvénytár, erkölcs vagy egy feltételezett közérdek szemszögéből alkalmazhatjuk. Mivel a korrupciós esemény alanyai elsősorban az esemény szemszögéből ítélkeznek, nyilvánvalóan nem értenek egyet az ilyen és ehhez hasonló külső megítéléssel vagy osztályozással. Elfogadják, hogy van ilyen külső osztályozás, de nem törekednek arra, hogy kapcsolatot teremtsenek az általuk megélt egyedi esemény és az elvont szabályrendszer között. Legalábbis tapasztalhatóan nem törekednek erre az összevetésre vagy összekapcsolásra. Ha továbbra is követni akarjuk azt a módszertani elvet, hogy magának a korrupciós eseménynek az optikájából nézzük végig az esemény kiépülését, s ílymódon jussunk el általánosabb következtetésekhez, akkor célszerűbb a korrupciós események gyakran előforduló belső komponenseire figyelniük.

Ha alaposabban szemügyre vesszük egyenként a korrupciós eseményeket, azt látjuk, hogy ezek állandó alkotóeleme *a bizalmas viszony*. Sőt, arra is hamar rájövünk, hogy a bizalmas viszony megteremtése mindig megelőzi a tényleges lekenyerezési mozzanatot, mintegy keretet biztosít számára. Az esemény létrehozói pedig komoly előkészületeket folytatnak a bizalmas helyzet megteremtése és fenntartása érdekében. Célszerűnek mutatkozik, hogy a korrupciós

esemény kiépülésére irányuló elemzésünket ezen a szálon indítsuk el.

A bizalmas viszony a személyközi kommunikációnak egy igen sajátos típusa, át- meg átszövi mindennapjainkat. Olyannyira természetes, olyannyira könnyedén fölismerjük és gyakoroljuk, hogy meghatározásával egyáltalán nem törődünk. Sok más egyéb tulajdonsága mellett *a bizalmas viszony kiválóan alkalmas arra, hogy életvitelünkben kisléptékű, de roppant fontos és hatékony normákat, szabályokat teremtsen*. A hangsúly itt a „teremtés” szón van. A bizalmas viszony új, ellenőrizetlen kapukat nyit a valóságra. Akivel bizalmas viszonyt alakítunk ki, azzal olyan formai jegyekben (szavakban, gesztusokban, térhasználatban, arcjátékban stb.) és jelentésekben állapodunk meg, amelyek a szó szoros értelmében véve a létrehozók teremtményei. A bizalmas viszony, a bizalmas beszédesemény a világ mindennapi „újrateremtésének” a kisléptékű terepuma, de ugyanakkor az igen tartós megállapodások és konvenciók gyártásának talán legfontosabb és leghatékonyabb terepe is (2. számú jegyzet).

Bizonyára alapos okunk van arra, hogy korrupciós ügyleteink „megteremtéséhez” a bizalmas beszédesemények eszköztárát és eljáráskészletét vegyük igénybe. Első pillantásra úgy tűnik, hogy a titkosság, a rejtjelezettség miatt. Valójában talán inkább azért, mert a bizalmas viszony kínálja a legjobb, legkönnyebben megteremthető keretet, a legjobban begyakorolt rutinokat a szabályalkotásra. A korrupciós események fölépítését mindig a bizalmas viszony kiépítésével kezdjük, s ez nyilván nem véletlen. Bár szabályszegésre törekszünk, első lépésben mégsem a „bűn” tervezése köt le, hanem sokkal inkább a megegyezésre, az alkukötésre optimális keretet adó helyzet megteremtésének örök emberi izgalma. A törvényszegés, a szabálytalan ügyintézés mögött kis hatósugarú, de erős „új szabály” van, amely a létrehozók szemében legalább annyira legitim, mint a megszegésre, átlépésre ítélt korábbi, nagy szabály. Ezért mondhatjuk azt, hogy a korrupciós esemény első lépésben mindig szabályalkotás, a mások által korábban megalkotott szabály egy újabb, zárt körben

alkalmazott alternatívája. Ez persze még önmagában nem jó és nem rossz dolog, csupán csak annyit kell elismerni róla, hogy ez az új szabály a létrehozók magatartásának, munkájának a terméke, s mint ilyen számukra alapvetően fontos és értékes. Nem csupán azért, mert később egyéni hasznot eredményez. Azért is fontos, mert két vagy több személy kollektív terméke, egy darab sajátuk érzett társadalmi valóság.

Ha valamilyen érdek kapcsán korrumpálni szeretnénk valakit, elsődleges dolgunk, hogy megteremtjük a bizalmas beszédhelyzet feltételeit. A találkozás számára megfelelő helyet igyekszünk találni, megtervezzük a célszerűnek ígérkező arckifejezést, hangnemet, lehetőleg gondolatban előre lepörgetjük a várható eseményt. Különösen akkor, ha ezen a téren ügyetlenek és bátortalanok vagyunk. S természetesen mindeközben az eredményre, a kívánt megállapodásra is koncentrálnunk.

Az előkészítő hadművelet során kitüntetett figyelmet fordítunk partnerünkre, akit a bizalmas helyzetben úgymond korrumpálni akarunk. És itt jön egy olyan mentális manőver, amely ezt az eseményt minden más bizalmas eseménytől megkülönbözteti, s amely a bizalmas jelleg mellett a korrupciós esemény másik fontos alkotóelemét jelenti: *a személyes jelleg előtérbe helyezése.*

Bár tudjuk a partnerünkről, hogy egy hivatal, egy szabályrendszer, egy elv gyakorlati alkalmazója (képviselője), a találkozás idejére mégis a személyes vonásait helyezük előtérbe. Egyéni, sajátos arckifejezésére, mozdulataira, testtartására, szokásaira, szavaira stb. koncentrálnunk. A személyt, és nem a hivatalnokot akarjuk magunk előtt látni. Nem hivatalnokkal, hanem személlyel akarunk találkozni. Úgy készülünk fel a találkozóra, hogy a hivatal, a szabályrendszer, az elv egészét egyetlen személybe sűrítjük bele.

Ez az azonosítás nagyon fontos számunkra, mert igaz, hogy a hivatalt, a szabályt, az elvet igyekszünk befolyásolni a magunk érdekei szerint, de hatékony bizalmas kapcsolatot, és ennek nyomán új szabályt csak a személlyel való együttműködésben teremhetünk. Ezért a hivatal, a szabály, az elv egészét egybecsúsztatjuk a sze-

méllyel, akivel találkozni fogunk. Lehet, hogy ő maga is segít ebben, vagy éppen erre törekszik. Ha nem jön létre ez az összecsúsztatás, akkor nincs esély sikeres bizalmas kapcsolatra, s ha nincs bizalmas kapcsolat, akkor az alku létre sem jön, vagy bizonytalan.

A személy és a hivatal (szabály, elv) azonosulása (azonosítása) jelenti tulajdonképpen a mindennapi magatartások szintjén a korrupciós esemény megszületésének pillanatát. Ezt a mozzanatot mindkét fél kezdeményezheti, s aki nem kezdeményezi, az is pontosan fölismeri. A bizalmas helyzet mint keret, és a személyes szféra előtérbe állítása megteremti a konszenzust az Egyedi Kis Esemény lejátszása előtt. Itt kell megjegyeznünk, hogy a személy előtérbe helyezése, a hivatalnok személyként és csakis személyként való kezelése a korrupciós esemény végkimenetére is jelentős hatással van. A hivatalnok és a személy azonosításának gesztusával nyílik lehetőség arra, hogy a bizalmas kapcsolatban keletkező új szabály látszólag mint a hivatal (szabályrendszer, elv) nyílt vagy rejtett derivátuma, mint a hivatal létének folyamánya kezdjen működni. Az azonosulás révén a bizalmas helyzetben kötött személyközi alku az egyén és a hivatal (szabályrendszer, elv) közti alkuvá válik, amelyben a hivatal (szabályrendszer, elv) képviselője eszközként működik. Az azonosulásra annyi ideig van szükség, amíg a bizalmas beszédesemény tart. Korábban láttuk, hogy maga a hivatali környezet is támogatja a korrupciós eseményben keletkező új szabály legitimitását. A hivatalnok és a személy ideiglenes azonosítása erősíti meg a korrupciós esemény résztvevői számára azt a beállítódást, miszerint nem is történt olyan nagy szabálytörés, hiszen a két személy által létrehozott új szabály valahogy, valahol a hivatal által képviselt szabállyal „összefügg”.

A személyes jelleg a korrupciós esemény értékelésének szempontjából is kulcsfontosságú. Minél személyesebb a kapcsolat az Egyén és a Hivatalnok között, annál kevésbé tekintik a felek bűnnek, szabályszegésnek azt, amit elkövettek. A kapcsolat személyessé tétele azért is fontos, mert az emberek általában nem szeretnek nyilvánvalóan törvényt szegni. Ezért arra törekednek, hogy a kapcsolat személyessé tétele révén bebiztosítsák magukat.

Összegezőként azt mondhatjuk, hogy a korrupciós esemény résztvevői a hely kiválasztása, a bizalmas és személyes jelleg biztosítása, a jelentéstermelés titkossága révén - a rend, a szabály szerkezete mellett - létrehoznak egy kisléptékű eseményt, amely nem csupán anyagi előnyökről szóló kölcsönös megállapodást tartalmaz, hanem egy ennél sokkal fontosabb, az esemény közös létrehozásáról szóló, jelentéstermelési praxisba oldott „valóságtermelési” megállapodást is. Ez utóbbi adja a korrupciós esemény alapszövetét, amely a többi komponens révén feltöltődhet ártatlan és apró előnyszerzésekkel, vagy éppen a köz vagyonának hűbérúri stílusban végzett, nagyléptékű osztogatásával. A korrupciós esemény minden bizonnyal ezen alapszövet okán lehet tartós kísérője rendszereknek és társadalmaknak.

A korrupciós esemény résztvevői - miközben közösen kiépítik magát az eseményt - hallgatólagosan arról győzik meg magukat (vagy legalábbis erre törekednek), hogy nem is igazán, nem is olyan végzetesen szegtek törvényt, hanem az általuk teremtett és sajátuk tekintett eseményben létrehoztak egy darab másik valóságot, s ezzel együtt egy szűk körben működő alternatív szabályt és egy alternatív megoldást. Egy olyan megoldást, amely *személyes jellegű* (a résztvevők szempontjából eseti és efemer), ezért a *Renden kívül van*. Komolyan hiszik azt, hogy amit a bizalmas helyzet révén létrehoztak, az nem a szabály, nem a rend ellen van, hanem *mellette*, annak érvényességét, szabály-voltát nem támadja, csak legfeljebb figyelmen kívül hagyja vagy megkerüli.

Mivel minden személyes alku eseti és efemer (legalábbis a létrehozók szerint), az esemény alanyai *nem nagyon törődnek azzal, hogy a sok hasonló alku sorozata a Rend legitimitását folyamatosan csökkenti* (hasonló nemtörődömséggel ásták alá a szocializmus rendjét is!). Ők csupán jogot éreznek arra, hogy személyes keretek közt alternatív megoldásokat keressenek és gyakoroljanak.

Értelmezések

A korrupciós esemény fent vázolt szerkezete lehetőséget ad néhány további értelmezésre. Ezeket csupán jezésszerűen veszem számba.

a. A korrupciós eseményen belüli kétféle tranzakció közül a közös valóságteremtésre irányuló megállapodás akkor igazán sikeres, ha nem csupán egyetlen, soha nem ismétlődő eseményben játszódik le, hanem egy eseménysorozat terméke. Ha a korrupciós eseményt nem egyetlen helyzet, hanem egy tranzakciósorozat hordozza. Valami olyasmi ez, mint a kezdődő szerelemben a találkahelyhez való ragaszkodás. Az esemény résztvevői egyre több elemre, egyre mélyebben (intenzívebben) terjesztik ki közössé tett jelentéstermelő gyakorlatukat, s ez nem csupán az esemény titkosságát fokozza, hanem védő/óvó hatalmát is. Ezért a korrupciós „felek” vonzzák egymást. Könnyebb egy korrupciós vonalat életben tartani, mint egy újat elkezdni. Innen elvben egyenes út vezet a hivatalnoki klientúra kialakulásához. Mivel az élet eseményei, a felhasználható források, no meg a felhasználók közti versenyhelyzet rendszerint nem támogatja a tartós és szűkkörű klientúrát, újabb és újabb korrupciós események létrehozására elvben szükség van. A folytonosságra azonban valamilyen módon minden esemény résztvevői törekednek. Figyelnek egymásra, egymásnak kedvező gesztusokkal üzennek, esetleg igyekeznek kapcsolatba kerülni egymással nem alkukötési célból is, a korrumpáló fél rendszeres udvarló viselkedést alakít ki stb. Mindez jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy a tényleges alkukötést tartalmazó esemény minél sikeresebb legyen. Ha egy korrupciós eseménysorozatot vizsgálunk, akkor nagy valószínűséggel azt tapasztaljuk, hogy abban a közös valóságalkotásra irányuló „sorozat” fontosabb szerepet játszik, mint az anyagi alkukötési „sorozat”.

Ez ismételten arra utal, hogy egy társadalomban a megvásárolhatóság alapvető feltételrendszere nem a hiányban (kevés fizetés,

hiánycikkek stb.) keresendő, hanem a társas kapcsolatok domináns típusainak természetében.

b. A korrupciós esemény jellegét és működését alapvetően befolyásolja az, hogy *rész-egész viszonyban van a szabállyal*, a renddel, a hivatallal, amelynek keretében életre kel. Ebben az értelemben a korrupciós esemény a fagyöngyhöz hasonlít, amely egy ponton organikusan kapcsolódik a nagyobb rendszerhez, ugyanakkor formálisan teljesen más, olyan, mintha semmi köze nem lenne a nagy rendszerhez. A kis, egyedi esemény a nagyobb rendtől veszi el azt, ami a saját legitimitása fenntartásához szükséges, miközben semmit nem ad a rendnek, sőt, rombolja azt.

A fenti hasonlat azonban csak formális szemléltetésre való, mert a Nagy rend és az eseti Kicsi rend viszonya ebben az esetben sokkal bonyolultabb. A kettő között ugyanis nem csupán kapcsolat van, hanem határ is, s ez utóbbi léte alighanem fontosabb szerepet tölt be, mint a kapcsolat. A határon állás, a két rend lehetősége közti lavírozás, az ide is/oda is tartozás szabadsága speciális felhalmozási lehetőséget jelent azok számára, akik élhetnek a határon állás, a határon átjárás lehetőségével. Ez elsősorban nem szabálytalanság, hanem a határ anyagi és szimbolikus „értéktermelő” erejének kihasználása. Természetesen szabálytalanság, sőt törvényellenes cselekedet is lehet. De csak másodsorban. Amíg az emberek igényt és jogot éreznek arra, hogy a folyó ügyek intézésére elsősorban eseti és bizalmas esemény formájában mikrovilágokat hozzanak létre és tartsanak fel, addig a korrupciós események össztársadalmi burjánzásának nem nagyon lehet gátat vetni. Legfeljebb az alkuk tételeit lehet szigorú büntetéssel, fenyegetéssel átmenetileg csökkenteni. Azért csak átmenetileg, mert az aktív össztársadalmi korrupciós eseménytermelés előbb-utóbb kialakítja a nagy alkuk beburkolásának, elrejtésének technikáit is.

c. A korrupciós események elemzése fölveti *a korrupciós történetek és az események viszonyának kérdését*. A mindennapi beszéd-

ben és a társadalmi nyilvánosságban gyakran összekeveredik a kettő, még gyakrabban a mesélés a tényleges eseményt helyettesíti. A zavart az okozza, hogy maga az esemény nem mesélhető. Lehet ugyan róla mesélni (ahogyan a haragról vagy a szerelemről mesélünk, s nem is keveset), de a kevésszereplős, eseti, személyes és bizalmas esemény ellenáll az olyan mesélésnek, amely a lejátszódott eseményt megismételhetővé, megtanulhatóvá tenné. Ami belőle mesélhető, az a következő.

A korrupciós eseményben a személyes jelleg biztosítása a sikeres lekenyerezés fontos feltétele. Ezt mutatja a résztvevők, különösen a korrumpáló fél ama törekvése, hogy bármilyen módon, bármilyen eszközzel, de személyes síkra terelje a kapcsolatot. Ez a törekvés az esemény megszervezésére irányuló munkát kiterjeszti az eseményen kívüli időpontokra és helyszínekre is. Itt lépnek be az olyan, az esemény előkészítésére valamint a szálak utólagos elvarrására irányuló pragmatikai mozzanatok, mint a hivatalnokról való információgyűjtés, a találkozás szövegének előzetes begyakorlása, az ajándék, az öltözet, a mozgás megtervezése, az előzetes és az utólagos ajándékozás, az utólagos mentális átbeszélés, a találkozás bizalmas jellegének bebiztosítása és túlbiztosítása, közvetítő felkérése, stb.

Ezek a pragmatikai fogások külön is elemezhetők, eseménytípusonként, szereplőként, hagyományonként és országonként eltérőek lehetnek. Közös bennük az, hogy elmesélhetők, megtanulhatók és utánozhatók. Ugyanakkor ezek a pragmatikai eljárások országos vagy kulturális szabályrendszerre állnak össze, amelyben jól le lehet írni a megvásárolhatóság közbeszéd szintjén rögzült emblémáit, a beavatottságok tárgyi és viselkedésbeli hordozóit, az eredményes alkukötési játékok közszájon forgó fontosabb típusait, a nemi szerepek és kelléktárak adott kultúrában, adott szinteken sikerrel alkalmazható mintáit.

Amikor a korrupciós esemény résztvevői szűkebb vagy tágabb körben saját eseményeik sikereiről vagy kudarcairól beszélnek, akkor tulajdonképpen csak az eseményt körülvevő pragmatikai fogásokról mesélnek, nem pedig a közös valóságtermelés egyedi, meg

nem ismétlődő (kellemes vagy éppen nagyon is kellemetlen) belső világról. A „kit, mikor, mennyiért lehet megvásárolni” típusú történetek sok mindenről szólnak, de nem tanítanak meg korrumpálni. A korrupciós események sikeres megélésének képességére nem a sutogó vagy nagy dobra vert történetekből teszünk szert, ezért ezek a történetek a korrupció térnyerését vagy visszaszorítását sem szabályozzák. (Az ún. Tocsik ügy nem rendíti meg a magyarországi demokráciát, de a korrupciós események számát sem fogja csökkenteni.)

d. Az alapvető kérdés tehát mindenképpen az, hogy adott társadalomban, adott országban az emberek miért döntenek sorozatosan úgy, hogy *közügyeiket magánügyként kívánják elintézni*? Miért jobb, biztatóbb, kellemesebb a kisléptékű bizalmas események, s ezzel egyidőben az alternatív szabályok termelése, mint a normatív hivatali procedúra? Még akkor is, ha ez utóbbira megvan a lehetőség? Lehetséges válaszként azt mondhatjuk, hogy ebben és ebben a társadalomban az emberek számára a magánügyek sokkal fontosabbak, mint a közügyek, s ezért mi sem természetesebb annál, hogy a kötelező közügyekből formálisan magánügyet kell csinálni. Az emberek egy része (nagyobb része?) szemmel láthatólag akkor érzi jól magát, ha formális hivatali ügyeit jelentős magánügygé transzformálva intézi el. Ez önmagában nyilván nem (mindig) korrupciós esemény, s ha az is, egyáltalán nem tűnik a társadalmi Rendet veszélyeztető bűncselekménynek. De az ilyen társadalmi beállítódás által termelt gyakorlat - akarva-akaratlanul - általános és erős támogatási hátteret épít a jóval nagyobb, jóval fontosabb korrupciós ügyleteknek. E magyarázat szerint a korrupció nem ok, hanem csak következmény.

A másik lehetséges magyarázat az, ha - legalábbis közép-kelet európai vonatkozásban - *a korrupciós eseményeket összefüggésbe hozzuk a szabályteremtésről való gondolkodással, illetve magával a szabályteremtési praxissal*. A lényeg az, hogy ma is azonos ontológiai rangja van két egymástól eltérő, egymással össze nem függő szabályalkotási praxisnak. Az egyik: a Fent törvényhozása (Úr, Elit,

Parlament). A másik: a Lent mindennapi alternatív szabályteremtési gyakorlata. Ez utóbbi a személyes kapcsolatok sorozata révén működik. Ez esetben azt kell mondanunk, hogy a korrupciós gyakorlatok hagyománya még mindig a small scale típusú társadalom rurális változatának szabályalkotási gyakorlatából táplálkozik. Ez talán összefüggésben lehet azzal, hogy feljövő, átalakuló országokban a korrupció nagy méreteket ölt.

e. A korrupció mint közbeszéd mindig virtuális jellegű: nem más, mint a nyilvános beszéd helytől, alkalomtól, politikai akarattól függő konstrukciója. A magánérdek érvényesítését támogató, korrupciós eseményeket éltető magatartások halmaza azonban nagyon is valószínű. Meggyőződésem, hogy a korrupció jelenségének a mainál alaposabb megértéséhez akkor juthatunk el, ha körül tudjuk írni - legalább a minket érdeklő társadalomban, régióban - *a magánérdek társadalmi mozgásterét*, illetve ennek a mozgástérnek a várható tendenciáit. A kommunista korszak utolsó évtizede e régió embereit hallgatólagosan arra nevelte, hogy a magánérdeknek „igaza van”, bár rendszerint nem, vagy csak nagyon rejtve érvényesítheti ezt az igazát. A korrupció igen tág jelenséggel plasztikusan jelzi, hogy mit tesz ma a fölszabadult magánérdek, miközben azt gondolja magáról, hogy mindezeket megtennie lehetséges és - végső soron - szabad is.

Összefoglalás

Ebben a tanulmányban amellet kívántam érvelni, hogy a poszt-kommunista világban a korrupciós eseményeknek „természetes” háttértámogatásuk van. Ahogyan e régió embere a szabályok betartásáról és megszegéséről gondolkodik, illetve ahogyan a szabályok megszegését gyakorolja és értelmezi/értékeli, abban kimutatható az alternatív szabályok teremtésére irányuló erős és következetes törekvés. A nagyon-nagyon sok kisebb-nagyobb szabályszegés okairól és következményeiről akár az ún. demokratikus rendszerek 1989-1990-es

megteremtői is elgondolkodhatnának. A sok hétköznapi szabályszegés egyik fontos társadalmi szerepe kétségkívül az, hogy implicit és széleskörű társadalmi legitimitást ad a szűkebb értelemben vett, akár bűnügyi esetként is kezelhető korrupciós eseményeknek. Ha az öt-millióba kerülő önkormányzati munkáért a megrendelő hivatal tíz-milliót számláz, s ebből a hivatalnok egymilliót a zsebébe visszakup, akkor ezt az ügyletet lehet bünténynek nevezni (vagy amennyiben kiderült, büntényként kezelni). De a fő kérdés az marad, hogy a korrupciós esemény részesei milyen módon, milyen támogatással, milyen mértékig győzik meg magukat arról, hogy „nem is történt igazán szabályszegés”, „ez a pénz jogosan jár nekünk” stb.

Véleményem szerint a korrupciós esemény legitimálási folyamata kínál fel nem csupán az események megértésének, hanem kezelésének lehetséges eszköztárát is. Ebben a tanulmányban azt próbáltam kimutatni, hogy a hivatali struktúrákkal szemben alárendelt viszonyban lévők miképpen teremtik meg egyéni szabályszegő ügyintézéseik legitimitását. Természetesen több más legitimitástermelő eljárás is van, amelyek a maguk során a „bizalmi sokszögeknek” kellő anyagi és szimbolikus súlyt kölcsönöznek (3. számú jegyzet). A posztszocialista régióban ma formálódó „morális többségek” (lehet ez érdekcsoport, etnikum, párt, alkalmi vagy tartós „sorsközösség” stb.) sokféle módon törekednek arra, hogy a saját érdek érvényesítésének idejére befolyásukat kiterjesszék a Hivatalra (a Szabályra). A maga módján ezt teszi a tanulmányban bemutatott hétköznapi szereplők sokasága is, csak kevesebb rövidtávú következménnyel.

Azt gondolom, hogy egy ország, egy régió esetében a korrupció mértékét valójában nem annyira a bűncselekményként kezelhető esetek száma és súlya határozza meg, hanem sokkal inkább a korrupciós események „természetes” támogatottságának a formái és módzatai. A korrupcióról szóló diskurzus a korrupciós eseményekről gyakrabban beszél, az azokat támogató társadalmi háttérrel ennél jóval kevesebbet. Holott épp ennek a támogató háttérnek a működése mutatja, hogy a korrupció adott esetben milyen veszélyes lehet. A tanulmány azt az esetet próbálta bemutatni, amikor egy társadalom-

ban a mindennapi cselekvések szintjén is kimutatható a Renddel (a Szabállyal) kötött együttműködési alkuk vagy kényszerek gyakori és erőteljes újradefiniálási vagy kisajátítási kísérlete. A korrupciós események közvetlen és jelentős haszonélvezői ennek az erőteljes és folyamatos „rendbontásnak”, amely ilyen vagy olyan mértékben, de mindig a rögzített hatalmi övezetek újradefiniálása is.

A korrupciós esemény nem csupán haszonélvezője, hanem ő maga is rátesz jónéhány lapáttal erre a „rendbontásra”. Ebből a szempontból lehet azt mondani, hogy a korrupció jelentős társadalomformáló gyakorlat is, és függetlenül attól, hogy korábban, máshol mennyit írtak róla, ott és akkor kell szembenézni vele társadalomkutatóknak és közéleti szereplőnek egyaránt, ahol és amikor fölmutatja ezt az aktív társadalomformáló szerepet.

Jegyzetek

1. *Bodó Julianna: Átjárási technikák a szocializmusban a társadalom privát és hivatalos szférája között. Antropológiai Műhely, 1997. 1: 31-48; 2: 35-52.*

2. *Eliade, Mircea: Limbajele secrete. Extras din Revista Fundatiilor Regale, N-rele 1,3. 1939; Bahtyin, Mihail M: A beszéd és a valóság. Gondolat, Budapest, 1984.*

3. *A „bizalmi sokszög” terminust Tamás Pál használta jelen tanulmány műhelyvitája során. Referensi munkája, valamint a műhelyvitán résztvevők segítőkész együttgondolkodása igen jelentős mértékben járult hozzá a tanulmány végleges formájának kialakításához.*

